

HÖGSKOLAN I HALMSTAD

Sektionen för Humaniora

Hélène Francke

Kungsgatan 29

302 27 Halmstad

tfl 0707-474355

Ortnamn i Ullared och Horn

En jämförande studie

C-UPPSATS

Svenska 61-90p D4 HT 2008

Handledare: Bertil Westberg

Sektionen för Humaniora

Abstrakt

Syftet med denna uppsats är att göra en jämförande analys mellan de fyra vanligaste efterleden i Ullareds socken i Hallands län och Horns socken i Östergötlands län. Materialet som används i analysen består av både tryckta och elektroniska källor. Analysen har begränsats till en viss typ av bebyggelsenamn inom respektive socken. Resultaten från analysen visar att skillnader i topografiska förhållanden och kulturella företeelser i de båda socknarna tydligt återspeglas i de mest frekventa efterleden.

Nyckelord: ortnamn-ortnamnsforskning-ortnamnstolkning

Innehållsförteckning

1 Inledning	4
1.1 Bakgrund.....	4
1.2 Syfte, problemformulering och avgränsning.....	5
2 Metod och material	6
2.1 Metod.....	6
2.2 Material.....	7
3 Introduktion	8
3.2 Ortnamnsbildning.....	8
3.1 Ortnamnstyding.....	9
3.3 Socknar.....	10
4 Ortnamnsanalys	11
4.1 Ullared.....	11
4.1.1 -hult.....	12
4.1.2 -red.....	13
4.1.3 -bo.....	14
4.1.4 -backa.....	15
4.2 Horn.....	16
4.2.1 -fall.....	17
4.2.2 -gård.....	17
4.2.3 -torp.....	18
4.2.4 -hult.....	19
5 Analys och diskussion	19
6 Sammanfattning och slutsatser	22
7 Avslutning	23
8 Käll- och litteraturförteckning	25
7.1 Litterära källor.....	25
7.2 Elektroniska källor.....	25

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Ortnamn är inte bara en benämning på en plats, utan utgör ofta också ett minnesmärke som säger mycket om platsen och dess historia. Detta gäller särskilt de namn som har uppstått spontant hos en befolkning, mer än de namn som har tillkommit på ett mer formellt sätt som dop.

Ortnamnen säger något om de människor som bott där och om karaktären på omgivningen. Detta innebär att ortnamn ofta kan vara likartade i stora delar av Sverige, men de kan även finnas stora skillnader. Likheter eller skillnader beror bl. a. på vilka sakliga förhållanden som rådde när ortnamn bildades, exempelvis om det bildades under vikingatiden eller medeltiden. Samtida bildningar medför likheter, medan bildningar i skilda epoker naturligt medför skillnader av såväl sakliga som språkliga skäl.

Förr spelade detta ingen roll eftersom man sällan rörde sig utanför sitt eget härad och då vardagslivet kretsade kring orterna i socknen, men med dagens fortskaffningsmedel blir det alltmer förvirrande med flera orter som har samma namn. Den sakliga bakgrunden till namn kan ha varit lika på olika platser i landet och detta kan därmed ha gett upphov till samma namn, t.ex. som det har gjort för Stockholm, Sveriges huvudstad, som har en namne nere i Skåne.¹

Ortnamnen har också normalt haft konnotativ betydelse och ingivit en slags hemkänsla. Detta är sannolikt en del av förklaringen till att emigranterna tog med sig namn från hembygden till de nya länderna; Stockholm återfinns t.ex. på ett antal platser på USA:s östkust.² Stadsnamnet *New York* är även ett exempel på detta fenomen. 1626 köpte holländare Peter Minuit södra Manhattan och grundade där en koloni som döptes till Nieuw Amsterdam, med betydelsen 'Nya Amsterdam'. Den holländska administrationen var dock korrupt och övertogs därför 1664 av engelsmännen som döpte om kolonin till New York.³

¹ <http://www2.lantmateriet.se/ksos/index.html>

² <http://www.mapquest.com/maps?city=Stockholm>

³ NE band 14 sidan 142

Idag rör vi oss på större ytor och som nämnts ovan ökar behovet av att ortnamnen är unika. Vi skapar inte längre avledda ortnamn som *Kärringe*, utan vi bildar normalt sammansättningar och enledade namn som *Sturegården* och *Kullen*.⁴ (Se vidare avsnitt 3.1)

Ortnamn tillhör vårt språkliga kulturarv och är av stort intresse för oss eftersom de fortfarande är aktiva både i praxis och i dagens språkutveckling i och med att vi sprider oss och skapar nya orter. Tack vare detta utvecklas och uppdateras ortnamnen vilket gör dem till en levande del av språket. De flesta namnen idag tillkommer dock mer formellt än tidigare, men Radioplan i Halmstad har sannolikt fått sitt namn spontant från radiosändaren som fanns där tidigare.⁵

1.2 Syfte, problemformulering och avgränsning

Jag valde att skriva min C-uppsats om ortnamn för att det var ett för mig nytt och intressant ämne. Jag har alltid undrat varför våra städer och gårdar heter som de gör och varför samma ortnamn kan dyka upp på flera olika ställen, som t ex ortnamnet *Stockholm*. Här i Sverige är det namnet på vår huvudstad, men det finns även en ort i Skåne som bär namnet *Stockholm*. Namnet har även spridits till andra delar av världen, som t ex den amerikanska östkusten, där det finns ett antal orter som bär just detta namn.⁶

I denna uppsats kommer jag att undersöka vilka efterleder som är vanligast i bebyggelsenamnen i de två socknar som jag har valt ut och se vad dessa efterled berättar om orterna i fråga. Jag kommer även att undersöka förhållandena som rådde vid tiden för namnbildningen för ortnamnen i fråga och om det finns någon skillnad mellan de två socknarna.

De frågor jag söker besvara med denna uppsats är:

Vilka är de fyra vanligaste efterleden i Ullareds socken?

Vilka är de fyra vanligaste efterleden i Horns socken?

Vad berättar efterleden om verksamheten i gammal tid?

Vilka topografiska förhållanden råder?

⁴ Ståhl 1976:50

⁵ Föreningen Gamla Halmstads hemsida, www.gamalahalmstad.se

⁶ <http://www.mapquest.com/maps?city=Stockholm>

När man behandlar ett område som är så stort som ortnamn är det bäst att avgränsa sin undersökning, för att undvika överbelastning av information samt med tanke på uppsatsens begränsade utrymme. Jag begränsar därför min analys till en viss typ av bebyggelsenamn i Ullareds socken i Hallands län och i Horns socken i Östergötlands län. Min definition av bebyggelsenamn följer Ortnamnsarkivet i Uppsalas klassificering av ortnamnen som analyseras i denna uppsats, vilket innebär de namn som benämns som bebyggelsenamn i deras digitala ortnamnsarkiv.

2 Metod och material

2.1 Metod

I Sverige finns det fyra ortnamnsarkiv, ett i Umeå som hanterar ortnamnen främst i Norrbottens och Västerbottens län, ett i Göteborg som har hand om ortnamnen i Göteborg och Bohuslän, samt ett i Lund som processar ortnamnen i södra Sverige. Det fjärde och största ortnamnsarkivet är beläget i Uppsala och det hanterar de övriga regionerna av Sverige. Det pågår just nu ett projekt som går ut på att försöka samla alla regioner hos arkivet i Uppsala.⁷

Eftersom det är fyra olika arkiv som har arbetat på olika sätt har jag valt att endast utnyttja ett arkiv. Då Uppsalas arkiv täcker den största regionen valde jag att arbeta med Ortnamnsarkivet i Uppsala för min uppsats och därmed uppnår jag mitt syfte att undersöka namnskicket i två socknar belägna på olika platser i Sverige med olika topografiska förhållanden och olika kulturella samhällen. Jag var ute efter en så stor variation av ortnamnens topografiska utseende som möjligt, vilket ledde till att jag ansåg att det då inte var möjligt att använda något av de andra arkiven, medan Uppsalas arkiv erbjöd tillräcklig geografisk spridning

Registret är inte fullständigt då det i många socknar saknas klassificering av de ortnamn som förekommer. Vid valet av Ullared och Horns socken har det alltså spelat en stor roll att dessa båda socknar endast haft ett litet bortfall av klassificerade ortnamn. Därmed går det inte att med visshet säga att dessa socknars namn på bebyggelse är typiska för sina områden. Dock visar den allmänna förekomsten av efterlederna i trakten att de sannolikt är ganska typiska.

⁷ www.sofi.se/namn

Jag har sammanställt alla benämningar på de bebyggelsebeteckningar som funnits inom de utvalda socknarna och räknat mig fram till de fyra vanligaste efterleden och sedan jämfört de topografiska förhållandena och det kulturella samhället från de båda socknarna med varandra.

Jag valde Ullareds socken i Hallands län och Horns socken i Östergötlands län för min analys p.g.a. att deras topografi och kultur erbjuder skillnader, samt att de ligger geografiskt åtskilda på två olika sidor av landet.

2.2 Material

För att skriva denna uppsats har jag använt mig av tryckta källor samt det digitaliserade Ortnamnsarkivet i Uppsala. De böcker jag har använt mig av är:

Jan Agertz *Bebyggelsenamn i socknarna Reftele och Villstad* 1997

Bengt Pamp *Ortnamnen i Sverige* 1988

Harry Ståhl *Ortnamn och ortnamnsforskning* 1976

Mats Wahlberg *Svenskt ortnamnslexikon* 2003

Jöran Sahlgren *Ortnamnen I Hallands län del II: Bebyggelsenamnen i mellersta Halland* 1950

Gertrud Pettersson *Svenska språket under sjuhundra år* 2005

Stora Focus band 12 av 1989 års utgåva med P Jonas Sjögren som redaktionschef

Nationalencyklopedin band 8, 9, 14, 19 och 20 av 1992 års utgåva med Kari Marklund som chefredaktör

Ortnamnsarkivet i Uppsala bygger på ett kortsystem som har blivit digitaliserat och finns tillgängligt för allmänheten på Språk- och Folkminnesinstitutets hemsida www.sofi.se där man även kan få tolkningar för en del namn, samt få kontaktuppgifter till de övriga ortnamnsarkiven.

Utöver de ovannämnda Ortnamnsarkivet i Uppsala har jag utnyttjat elektroniska källor som Föreningen Gamla Halmstads hemsida, MapQuest och Lantmäteriets hemsida.

3 Introduktion

3.1 Ortnamnsbildning

Namn på platser har till syfte att skapa identitet och orientering. Namn blir enklare att komma ihåg om de skapar associationer och/eller har en betydelse. Detta uppnås enklast om man det är välkända företeelser, sådant som de flesta känner till.

Ortnamn innebär benämningen på allt från städer till gårdar och enskilda bäckar. De delas in i fyra olika kategorier: bebyggelsenamn, naturnamn, ägonamn och anläggningsnamn. Namn på städer, tätorter, samhällen, byar och liknande hamnar under bebyggelsenamnen, medan namn på sjöar, berg, vikar och övriga naturfenomen hör till naturnamnen, och namn på åkrar, ängar och andra jordbruksområden kallas för ägonamn. Anläggningar skapade av människor som inte hör hemma bland bebyggelsenamnen, som kvarnar, gator och broar utgör den fjärde och sista kategorin, anläggningsnamn.⁸

Ortnamn delas även upp beroende på hur de är bildade, om de är sammansättningar, avledningar eller enkla ord. Namn som *Borg*, *Ljungen* och *Högarna* är enkla namn medan ortnamn med t.ex. ändelsen *-inge* och *-red* som *Kilinge* och *Horsared* är avledningar. *Ulvakroken*, *Storegård* och *Svenstorp* är exempel på sammansättningar. Det är de sammansatta och avledda namnen man kan dela in i förleder och efterleder eftersom de alltid består av minst två led, medan de enkla namnen bara har ett led och kallas därför för enledsnamn.⁹

I Sverige har vi ett antal efterled som är utspridda över hela landet, och de vanligaste efterleden, liksom det ovannämnda *-inge* och det något yngre *-måla*, kan man hitta i antingen Bengt Pamps *Ortnamnen i Sverige* eller i Harry Ståhls *Ortnamn och ortnamnsforskning*.

3.2 Ortnamnstyding

Ortnamnstyding kan utföras på två olika sätt. Analysen kan antingen vara formell eller saklig. I den formella analysen analyseras endast de komponenter som bildar själva namnet,

⁸ Mats Wahlberg "Svenskt Ortnamnslexikon" 2003:10

⁹ Pamp 1988:8

en något ytlig analys med andra ord. En saklig analys går mer in på djupet och analyserar faktorer som det rådande topografiska förhållandena, det dialektala uttalet och ortnamnets äldsta form.

För att kunna göra en korrekt analys av ett ortnamn finns det fyra huvudregler som måste följas. Den första är att tydningen måste stämma överens med ortnamnets äldsta belägg. Man kan inte bara använda det moderna namnet då det kan resultera i fel betydelse. *Vejby* i Skåne är ett utmärkt exempel eftersom det kan tyckas vid första anblicken att förledet kommer från verbet *att väja*, men ser man till hur det skrevs på 1300-talet, *Væghby*, kan man tydligt se att förledet består av substantivet *væg*.¹⁰

Den andra regeln är att tolkningen måste stämma överens med det dialektala uttalet av ortnamnet. Av det tidigare exemplet kan vi se att det finns en viss skillnad i uttal mellan *Vejby* och *Væghby* enligt det svenska standarduttalet känt som rikssvenska, men tar man hänsyn till det faktum att *væg* ofta uttalas som *vej* inom de skånska dialekterna blir det inte fullt så otroligt att *Vejby* tolkas som 'vägby' och därför inte har något med verbet 'att väja' att göra.¹¹

Tolkningen måste även stämma överens med ortnamnets morfologiska utformning. Det kan exempelvis förekomma gömda kompositionsfogar, som i ortnamnet *Korrarp*. Efterledet *-arp* föregås alltid av ett förled som slutar på *-a*, vilket gör att förledet ej kan vara det dialektala *korra* som har böjningsformen *korru*. Ortnamnet syftar mer troligen på mansnamnet *Korre* som har genitivformen *Korra*.¹²

Den fjärde och sista huvudregeln är att tolkningen måste stämma sakligt. För att undersöka detta får ortnamnsforskaren se till olika aspekter av ortnamnets omgivning, så som topografiska förhållanden, folkliv, växt- och djurvärld samt traktens ort- och personnamnsskick.¹³

¹⁰ Gertrud Pettersson 2005:236

¹¹ Pettersson 2005:236

¹² Pettersson 2005 236

¹³ Pettersson 2005:236

3.3 Socknar

Denna uppsats ämnar undersöka efterlederna i två socknar och det kan därför vara till hjälp för läsaren att förstå konceptet och historien bakom sockenindelningen. I dagens läge tas det för givet att socknarna var anknutna till kyrkan, men forskare har en delad uppfattning huruvida det faktiskt finns belägg för en förkristen version av sockensystemet eller inte. En del hävdar att det redan fanns ett existerande system för gemensamma ekonomiska och religiösa angelägenheter byar emellan som kristendomen annekterade och transformerade till socknar, och det faktum att det verkar finnas belägg för detta i östra Götaland stödjer deras teori.¹⁴

Socknarna utvecklades gradvis till den minsta administrativa enheten som var större än gårdar och byar, men i början betecknade ordet *socken* endast den samling människor som sökte sig till en och samma kyrka, eftersom ordet *socken* är besläktat med verbet ”att söka”.¹⁵

Socknarna fick oftast sina namn från den by eller gård där kyrkan byggdes, men en del namn kommer från en närliggande större bebyggelse. Ett exempel på detta är en ort i Uppland som heter Lohärad, där *härad* betyder ’bygd’ (annars betecknar *härad* ett mindre rätts- och förvaltningsområde inom ett landskap). Andra socknar har fått sina namn från kyrkan själv, t.ex. Botkyrka.¹⁶

Kyrkosocknarna, som är beskrivna ovan och kan liknas vid dagens församlingar, företrädde jordebokssocknarna som uppstod under 1500-talet. Jordebokssocknarna var mest avsedda för att behandla fastighetsbeskattningen och deras gränser stämde därför inte alltid överens med kyrkosocknarnas gränser.¹⁷

Under 1800-talet konverterades jordebokssocknarna till landskommunala grundenheter och kyrkosocknarna till församlingar i enlighet med kommunallagarna från 1862. De landskommunala grundenheterna splittrades dock på mitten av 1900-talet genom den första

¹⁴ Pamp 1988:54-55

¹⁵ Pamp 1988:54-55

¹⁶ Pamp 1988:54-55

¹⁷ Focus 1989:123-124

kommunsammanslagningen, men församlingsindelningen speglar än idag den gamla sockenindelningen.¹⁸

4 Ortnamnsanalys

4.1 Ullared

Ullared är en socken belägen i Hallands län som tillhörde Danmark under medeltiden, och trots att de halländska städerna förblev relativt outvecklade under medeltiden genomgick länet ett expansivt skede med betydande nyodlingar och befolkningstillväxt på 1100-talet. Städer som Halmstad och Laholm kan föras tillbaka till 1200-talet men de övriga städerna verkar ha uppstått under senmedeltiden.¹⁹

I den unika s.k. Hallandslistan från kung Valdemars jordebok från 1200-talet finns information som berättar att Ätran var en betydande administrativ gräns på den tiden och länet delades under 1200-talet upp på två landsting, ett i Varberg norr om Ätran och ett i Halmstad söder om gränsen som utgjordes av floden. Eftersom Ullared ligger norr om Ätran hörde det alltså till Varbergs landsting.

Halland blev svenskt temporärt i och med freden i Brömsebo 1645, men i samband med freden i Roskilde 1658 och i Lund 1679 gick det permanent över till svenskt styre. Svensk lag infördes dock inte förrän 1683. I och med att Halland blev svenskt övergick länet till Göteborgs stift 1646, men Hallands län tillhörde från början Lunds stift förutom under den tidiga hälften av 1300-talet då en del av norra Halland tillhörde Skaras stift.²⁰

Länet plågades av alla de strider som utkämpades där och det nordiska sjuårskriget drabbade länet riktigt hårt. Arméer från både Danmark och Sverige härjade landsbygden, vilket gjorde livet svårt för bönderna. Tillslut slöt bönderna i gränsbygden gränsfreder som bl.a. innebar tullfri gränshandel.²¹

¹⁸ Focus 1989:123-124

¹⁹ NE band 8 sid 312-316

²⁰ NE band 8 sid 312-316

²¹ NE band 8 sid 312-316

Topografin i Ullareds socken präglas av dess närhet till Sydsvenska höglandet. De talrika bergsgrundssprickorna har eroderat och blivit sönderbrutna och bildat landskapstypen vågig bergkullterräng med en relativ höjd på 25 till 100 meter. Allra längst österut av landskapet består landytan av en bergkullslätt som sträcker sig från Nissans övre del förbi Ätråns. Den är en direkt västlig fortsättning på Sydsvenska höglandet. Själva Ullared består av smala dalbygder längs Högvadsån omgivna av bruten, glesbebyggd skogsmark.²²

Inom Ullareds socken finns det 25 bebyggelsenamn som är relevanta för den här uppsatsen eftersom de följer Ortnamnsarkivet i Uppsalas klassificering av bebyggelsenamn. Efter att ha räknat efterlederna av dessa bebyggelsenamn har jag funnit att de vanligaste är:

-hult (5 st)

-red (4 st)

-bo (2 st)

-backa (2 st)

4.1.1 *-hult*

Efterleden *-hult* användes förmodligen under hela medeltiden, men det finns inga belägg för efterledet förrän under 1100-talet. Det har även använts under senare tid och är begränsat till Sydsverige från Skåne till Östergötland, men det finns några uppstickare norrut som *Hulte* i Hälsingland. Inom Sydsverige har det dock använts flitigt och tack vare det är efterledet ett av Sveriges vanligaste efterled.²³

Efterledet är detsamma som det fornsvenska ordet *hult* (*holt*) som betyder 'liten skog, skogsdunge'. Det har även en del biformer som *-alt*, *-elt* och *-ilt*. Den senare formen, *-ilt*, är dock en skriftform från dansk tid och har inget med dialektalt uttal att göra. P.g.a. dess betydelse är det därför naturligt att förleden oftast är trädbeteckningar, men djurbeteckningar är också vanliga. En hel del ortnamn med efterledet *-hult* eller någon av dess variationer är även uppkallelsenamn, vilket innebär att de som döpte orten använde sig av ett annat ortnamn som de hade lämnat bakom sig vid en eller annan tid.²⁴

²² NE band 8 sid 312-316

²³ Pamp 1988:51-52

²⁴ Pamp 1988:51-52

De bebyggelsenamn i Ullareds socken som använder sig av efterledet *-hult* är *Dughult*, *Flähult*, *Grishult*, *Skärshult* och *Århult*. Dessa ortnamn verkar inte ha förändrats särskilt mycket om de jämförs med det äldsta belägget för respektive namn. Det namn som har förändrats mest är *Dughult* som 1592 stavades *Duolt*. Detta ger en klar indikation att de nuvarande namnformerna är relativt pålitliga ur namntolkningssynpunkt. *Grishult* och *Århult* stavas precis som det gör idag, om man bortser från att efterledet stavas *-holt* istället för *-hult*, som kan förklaras med dialektal skillnad, och med tanke på att större delen av Ullareds socken bestod av skogsmark i början vore det logiskt att anta att *-hult*-namnen, vars betydelse är just 'liten skog, skogsdunge', återspeglar den kringliggande topografin.²⁵

Förledet i *Dughult* är genitiv singular av fågelnamnet *duva* och har uppstått via en felaktig försvenskning av uttalsformen. I den närbelägna Fagereds socken uttalas nämligen verbet *duga* som *duva*.²⁶

De andra förlederna har visat sig vara naturnamn med betydelser som syftar till diverse närbelägna vattendrag och en jämn slätt eller åkerstycke, förutom *Grishult* där förledet faktiskt betecknar genitiv plural formen av ordet *gris*.²⁷

4.1.2 *-red*

Det finns skäl att tro att detta efterled användes under vikingatiden, men forskare är säkra på att det i alla fall användes under medeltiden. En del forskare vill hävda att efterledet är lika gammalt som *-torp*-efterleden som ursprungligen kommer från Tyskland där det var produktivt redan under folkvandringstiden. *-red*-efterlederna är den näst mest omfattande yngre bebyggelsenamnsgruppen i Sverige eftersom det finns så många dialektala variationer på samma efterled. Dessa variationer är *-ryd*, *-rud* och *-röd*. De är alla i grund och botten samma efterled och är besläktade med verbet *röja* från det fornsvenska ordet *rydhia* som betyder 'skogsröjning'.²⁸

²⁵ Jöran Sahlgren 1950:295-298

²⁶ Sahlgren 1950:295

²⁷ Sahlgren 1950:295-298

²⁸ Pamp 1988:46-47

Efterledet förekommer i stort sett endast i Götaland och de västra delarna av Svealand. Utanför Sveriges gränser är den mycket vanlig i Norge, men finns inte alls i Finland. I Danmark finns den nästan uteslutande på Själland. Förleden är för det mesta personnamn och olika växtbeteckningar.²⁹

I Ullareds socken finns det fyra bebyggelsenamn som innehåller efterledet *-red*. Dessa fyra är *Hjärtared*, *Horsared*, *Hägared* och *Ullared*. Vid första anblicken kan det verka som om varianten *-red* är den enda som återfinns i just denna socken, men om man återgår till de äldsta beläggen för dessa namn dyker det upp ett *-ryd* i form av *Ullarydh* från 1330. *Hjärtared* och *Horsared* avviker även dem från sin nuvarande form. Deras ursprungliga variant var *-röd*-formen, fast *Horsared* låg närmast sin nuvarande stavning med *Horsseröedt*.³⁰

Om man ser till det äldsta belägget för *Hägared* kan man kanske ifrågasätta varför detta ortnamn har fått vara med i detta avsnitt. Enligt det äldsta belägget från 1592 stavades ortnamnet *Hegre*, men om man beaktar den halländska dialekten kan det vara mycket möjligt att det fortfarande är fråga om ett *-red*-namn. Stavningen från 1632 kan påstås stödja detta, trots att det är den enda av de äldsta beläggen i arkivet där namnet slutar på konsonant, nämligen *Heggerem*. Senare på 1600-talet har namnet utvecklats ytterligare och stavas år 1691 *Häggerödh*.³¹

Förleden kan även de vara intressanta. Förledet i *Hjärtared* kan tänkas komma från det fornhalländska ordet **hjärta* som kommer från djurnamnet *hjort*. I *Horsared* betecknar förledet det halländska dialektaluttalet av ordet *häst*, nämligen *hors*. *Hägareds* förled verkar ha två olika betydelser. Det kan antingen vara genitiv av det fornhalländska mansnamnet *Häghre*, men det kan även beteckna genitiv plural av fågelnamnet *häger* samt att det kan vara genitiv singular eller plural av biformen *hägre*. I *Ullared* är förledet genitiv av det fornhalländska mansnamnet *Ulle*.³²

Tack vare betydelsen av denna efterled vet vi att det reflekterar kulturella företeelser och inte de topografiska förhållandena, trots att betydelsen ger oss en ledtråd till vilka de topografiska förhållandena förmodligen var.

²⁹ Pamp 1988:46-47

³⁰ Ortnamnsarkivet i Uppsala

³¹ Sahlgren 1950:296

³² Sahlgren 1950:296 & 298

4.1.3 -bo

Vid tydning av ortnamn med efterleden *-bo* blir det komplicerat. Det finns nämligen olika former som alla betyder olika saker, men som har blivit homonymer. Först och främst kan det vara det fornsvenska ordet *bo* med betydelsen 'bostad, boning, gård', eller pluralis av betydelsen 'gård' vilket blir 'fögderi, förvaltningsdistrikt'. Efterledet kan även ursprungligen ha varit genitivformen *boa* av det fornsvenska ordet *boe* som betyder 'inbyggare, invånare'. Slutligen kan det även vara kortformen för *-boda* som kommer från det fornsvenska ordet *bodh* som syftar på en förvaringsbod av något slag.³³

För att vara på den säkra sidan är det bäst att inspektera de äldsta beläggen. Det är först då man kan se, i de flesta fall, vilket efterled det egentligen är frågan om.

Eftersom det innebär en viss svårighet med tydningen är det svårt att tidsbestämma detta efterled. Forskare anser att det är *-boda*-namnen som är de äldsta i och med att det användes redan under vikingatid.³⁴

I Ullareds socken finns det två bebyggelsenamn med efterledet *-bo*, *Sutarebo* och *Tranabo*, och om man ser till det äldsta belägget för *Tranabo* från 1592, nämligen vad som ser ut som *Thruleboell*, verkar det som att detta är ett av de efterleder som betyder 'inbyggare, invånare'. Denna teori får stöd av ytterligare två belägg, ett från 1612, *Thrunneboe*, och det andra från 1632, vad som ser ut att vara *Thrundeboe*. Detta strider dock mot Jöran Sahlgrens tolkning, nämligen att det är en form av efterledet *-boda*.³⁵

Sutarebo verkar även den inneha betydelsen 'inbyggare, invånare'. Dess äldsta belägg kommer från 1592 och stavas *Suderboe* och till skillnad från de andra namnen i denna socken behåller den sin stavning tills vi kommer fram till modernare tid då det blir *Sutarebo*. Även här strider tydningen mot Sahlgrens tydning som återigen blir efterledet *-boda*.³⁶

Deras förled är dock enklare att tyda. Förledet i *Sutarebo* kommer från genitiv formen av det fornhalländska **sutare* som betyder 'skomakare'. I *Tranabo* betecknar förledet genitiv plural

³³ Ståhl 1976:89-90

³⁴ Pamp 1988:51

³⁵ Sahlgren 1950:298

³⁶ Sahlgren 1950:297

formen av fågelnamnet *trana*. Det kan ej uteslutas att ortnamnet en gång var ett ord, *tranabo*, med innebörden 'tranbo'.³⁷

Precis som *-red*-efterleden återspeglar inte *-bo*-namnen de topografiska förhållandena, utan kulturella företeelser. Tack vare dessa vet vi att det fanns åtminstone två inbyggare i den här trakten.

4.1.4 *-backa*

Detta efterled bildar inte ett avlett ortnamn utan ett sammansatt, eftersom det i sig är ett substantiv. Som ett substantiv är det ett gammalt ord och betecknar sluttande mark, vilket gör det till en naturlig byggsten inom ortnamnsbildningen i Ullareds socken som ju består av dalgångar och bergkullar. Det finns dock vissa dialektala variationer på denna beteckning, som t.ex. i den småländska dialekten då efterledet betecknar en kulle och inte en sluttning.³⁸

Det finns två bebyggelsenamn med detta efterled i Ullareds socken, *Gläsbacka* och *Tolvsbacka*. Det äldsta belägget för *Gläsbacka* är från 1592 och stavades *Glesbackenn*. I denna form kan man tydligt se vad efterledet syftar på, nämligen en backe eller sluttning av något slag, vilket stämmer överens med de rådande topografiska förhållandena.³⁹

Det finns även en möjlighet att *Gläsbacka* kan vara ett uppkallelsenamn eftersom det är etymologiskt med gårdsnamnet *Glassbacka* i Ljungby socken som även den är belägen i Faurås härad. Det äldsta belägget för *Glassbacka* är *Gledhis Backe* från 1569. Med detta i åtanke har Sahlgren tolkat förledet i *Glassbacke* som 'glädje' från det fornsvenska ordet *glædhi*.⁴⁰

Det äldsta belägget för *Tolvsbacka* är *Tholsback* från 1612 och även det visar tydligt att efterledet stämmer överens med de topografiska förhållandena. Förledet kommer från genitiv formen av det fornhalländska mansnamnet *Tholf* som i sin tur kommer från antingen *Thorulf* eller *Thoralf*.⁴¹

³⁷ Sahlgren 1950:297 & 298

³⁸ Jan Agertz 1997:12

³⁹ Ortnamnsarkivet i Uppsala

⁴⁰ Sahlgren 1950:269

⁴¹ Sahlgren 1950:297-298

4.2 Horn

Horns socken är belägen i Östergötlands län som tidigt i historisk tid var ett politiskt och ekonomiskt kraftcentrum. Kyrkan fick tidigt en stark position i landskapet och i början av 1100-talet blev Linköping biskopssätet för ett stift som inte bara innefattade Östergötland, utan även hela Småland, Öland och Gotland. Kyrkan i Linköping och dess biskop hade en betydande roll för det medeltida kyrkliga väsendet samt den medeltida politiken, och på mitten av 1100-talet fanns det planer på att göra Linköping till rikets ärkesäte. Kinda och Ydre härad räknades inte till det medeltida Östergötland, men de lydte fortfarande under Östgöotalagen och tillhörde Linköpings stift.⁴²

Det centrala Östergötland består av stora och bördiga slättbygder som sedan gammalt har gett det kringliggande näringslivet en stark inriktning mot spannmålsproduktion. Under tidigt 1600-tal grundades även flera större järnbruk och ett pappersbruk vid Fiskeby 1637. I och med detta industriella genombrott växte Norrköping kraftigt och blev Östergötlands största stad vid 1600-talets slut. Klädesindustrin som kom till Norrköping under sekelskiftet mellan 1700- och 1800-talet gav staden ett stort industriellt genombrott.⁴³

Horns topografi karakteriseras av ett övergångsområde mellan Östergötlands södra skogsbygd och Sydsvenska höglandet. Terrängen är hög, kuperad och har sprickdalar. Det finns stora höjdskillnader i denna terräng, nivåskillnaderna uppgår till 100 meter. Skogsmarken består av ekskogar och marken som vetter mot det Sydsvenska höglandet är uppbrutet odlingslandskap som domineras av ensamgårdar med splittrad åkermark.⁴⁴

Horns socken innehåller 32 bebyggelsenamn som är relevanta för den här uppsatsen, eftersom de faller under kategorin bebyggelsenamn i Uppsalas digitala ortnamnsarkiv. Av dessa 32 ortnamn har jag räknat mig fram till att de vanligaste efterleden är:

-fall (4 st)

-gård (4 st)

-torp (4 st)

⁴² NE band 20 sid 477-481

⁴³ NE band 20 sid 477-481

⁴⁴ NE band 19 sid 15

-hult (3 st)

Under denna rubrik utgår tyvärr de äldsta beläggen för de namn som nämns i respektive avsnitt p.g.a. att jag inte hade tillfälle att besöka Ortnamnsarkivet i Uppsala personligen. Det gamla kartoteket undergår en digitaliseringsprocess som gör att det digitala ortnamnsarkivet är ofullständigt, vilket innebär ett visst bortfall som nämnts ovan.

4.2.1 *-fall*

Detta efterled verkar tillhöra ett av de mindre vanliga, och därför har det inte blivit behandlat lika grundligt som de övriga efterleden som återfinns denna uppsats. Betydelsen har dock uppskattats till 'åkerstycke, åkerskifte; mark där skogen är fälld eller avröjd', förutom när det förekommer i naturnamn och betyder då 'kullfallen eller fälld skog'.⁴⁵

Horns socken består mer eller mindre av både åkermark och skogsmark, vilket visar oss att de topografiska förhållandena haft ett stort inflytande över ortnamnen.⁴⁶

I socknen finns det fyra bebyggelser med efterledet *-fall*: *Brandfall*, *Brånefall*, *Lögefall* och *Säldefall*, och eftersom de äldsta beläggen för dessa uteblev kan man inte med säkerhet säga vad förlederna betyder.⁴⁷

4.2.2 *-gård*

Efterledet *-gård* är, precis som det ovannämnda *-backa*-efterledet, ett substantiv i sig självt och precis som *-backa*-namnen bildar dessa sammansättningar. Efterledet avser oftast de olika enheter som byarna består av. Det är även besläktat med ordet *gårde*, vars äldsta betydelse var 'stängsel, inhägnad mark'.⁴⁸

Det finns fyra bebyggelsenamn i Horns socken som har efterledet *-gård*, nämligen *Lillgård*, *Norrgården*, *Södergård* och *Östergården*. Det finns även ett enledsnamn, *Gärdet*, som mycket väl kan vara aktuellt för denna efterled, men utan det äldsta belägget kan vi tyvärr inte

⁴⁵ Pamp 1988:90

⁴⁶ NE band 9 sid 111

⁴⁷ Ortnamnsarkivet i Uppsala

⁴⁸ Pamp 1988:34 & 90-91

vara säkra. Vi kan heller inte vara säkra på betydelsen av förlederna i dessa ortnamn, men det verkar som om väderstrecken är väl representerade.⁴⁹

Denna efterled speglar inte, till skillnad från de flesta i Ullareds socken, de topografiska förhållandena, utan den speglar mer det kulturella samhället. En stor del av Östergötlands näringsliv består av jordbruk och detta reflekteras i de mest frekventa efterleden i Horns socken.

4.2.3 -torp

Som nämnts tidigare kom *-torp*-efterleden till Sverige från Tyskland, via Danmark. Det nämns även att det användes i Tyskland redan under folkvandringstiden i formen av *-dorf*-namnen. Det dök upp i Danmark och Skåne under 800-talet och under 1100-talet spred det sig norrut till Västergötland och Östergötland. Under 1400-talet spred det sig ytterligare norrut till Dalarna och södra norrland. I Sydsverige upp till Västergötland och Östergötland växlar dock utseendet beroende på förledets kompositionsform.⁵⁰

Denna efterled kan dock förvirra, eftersom det har använts i olika skikt genom tiderna. I Medelpad och Jämtland, t.ex., finns det ortnamn med detta efterled som sträcker sig så långt tillbaka som till den romerska järnåldern. Skillnaden mellan det gamla skiktet och de nyare är att de nyare *-torp*-namnen oftast står i bestämd form och har den nuvarande betydelsen 'dagsverkstorp'. Den äldsta germanska betydelsen var 'stängsel, inhägnad' som sedan dess har genomgått en utveckling: 'inhägnat område' → 'betesmark' → 'nybygge' (på betesmark). För de *-torp* namn i Sverige som är från det gamla skiktet gäller betydelsen 'nybygge, utflyttad gård'.⁵¹

Majoriteten av förlederna, d.v.s. 75 %, är personnamn, men de kan ibland vara namnet på bebyggelsen som utflyttningen skedde ifrån, s.k. uppkallelsenamn. Övriga förled inkluderar växt- och terrängbeteckningar.⁵²

⁴⁹ Ortnamnsarkivet i Uppsala

⁵⁰ Pamp 1988:43-46

⁵¹ Pamp 1988:43-46

⁵² Pamp 1988:43-46

Utanför Sverige kan man hitta efterledet i ett fåtal av ortnamnen i Norge och i de danska kolonierna i Danelagen och Normandie. I Finland finns endast ett fåtal som är begränsade till Åland.⁵³

I Horns socken i Östergötland finns det fyra bebyggelsenamn med efterledet *-torp*: *Granstorp*, *Klinttorp*, *Stubbetorp* och *Östantorp*. Även här uteblev de äldsta beläggen och även här medför det en omöjlighet att vara säker på innebörden av förleden, men det tycks vara naturnamn som dominerar.⁵⁴

Även här speglar efterleden kulturella företeelser istället för de topografiska förhållandena och återigen är det kultiverad mark av något slag som reflekteras.

4.2.4 *-hult*

Detta är samma efterled som i Ullareds socken och är beskrivet under den rubriken. I Horns socken finns det ett mindre antal av dessa jämfört med Ullareds socken, nämligen bara tre stycken. *Björnhult*, *Lindhult* och *Österhult*. Här kan vi spekulera om att förlederna representeras av både djurnamn, naturnamn och namn som betecknar vädersträck, men vi kan tyvärr inte vara helt säkra p.g.a. bortfallet av de äldsta beläggen.⁵⁵

-hult är det enda av de fyra mest frekventa efterleden i Horns socken som faktiskt återspeglar de rådande topografiska förhållandena och inte kulturella företeelser som de övriga gör. Det syftar troligtvis på de ekskogar som finns inblandat med åkrarna.⁵⁶

5 Analys och diskussion

Som nämnts tidigare består både Ullareds och Horns socken av dalbygder och skogsmark, men ändå är det skillnad på de vanligaste efterleden om man bortser från *-hult*-namnen. I fallet med *-fall*-namnen finns det inte ett enda bebyggelsenamn med det efterledet i Ullareds socken, det finns bara ett fåtal i hela Hallands län. *-torp*-namnen är även de intressanta eftersom det bara finns ett enda i Ullareds socken, nämligen *Torp* som är ett enledsnamn.

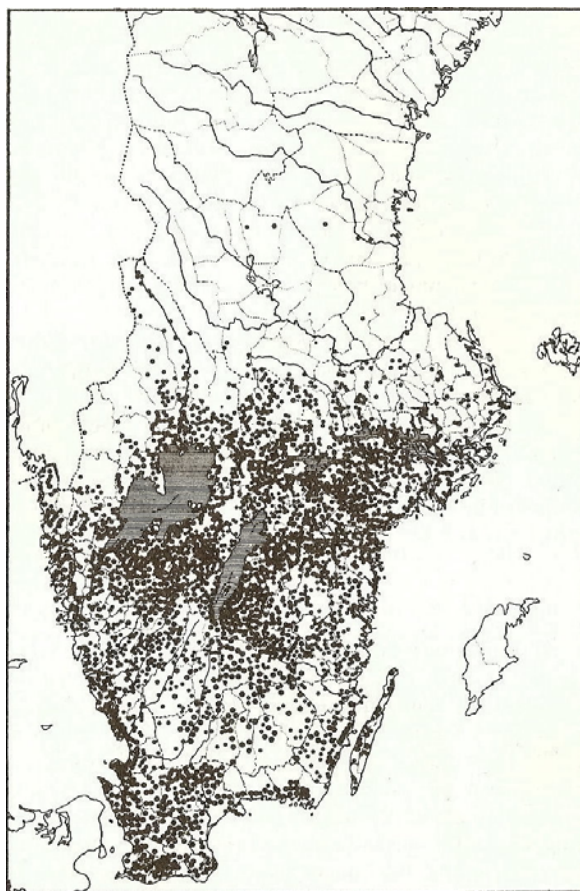
⁵³ Pamp 1988:43-46

⁵⁴ Ortnamnsarkivet i Uppsala

⁵⁵ Ortnamnsarkivet i Uppsala

⁵⁶ NE band 9 sid 111

Kartan nedan bevisar att *-torp* är ett vida utspritt namn, men trots detta finns det bara en enda representant i Ullareds socken. *-red*-namnen är även de intressanta eftersom det bara finns ett *-red*-namn i Horns socken medan det finns fyra i Ullareds socken, vilket gör det till ett av de vanligaste efterleden i Ullared.

Karta över *-torp*-namnen i södra Sverige.⁵⁷

Frågan som borde komma naturligt vid det här laget är: Varför? Varför blir efterleden *annorlunda*? Svaret på detta kan ligga i den historiska aspekten. Vad som försiggick i de olika områdena där socknarna är belägna kan tala om för oss varför just de efterled som tas upp i denna uppsats är de vanligaste och varför de skiljer sig från varandra. Själva efterleden ger oss en ledtråd till detta. I Ullared är *-hult* och *-red*-namnen de två mest frekventa namnen och båda har en koppling till skog, den ena med betydelsen 'liten skog, skogsdunge' och den andra med betydelsen 'skogsröjning', men den ena syftar på de topografiska förhållandena medan den andra syftar på kulturella företeelser.

⁵⁷ Pamp 1988:45

I Horns socken syftar de tre mest frekventa efterleden på inhägnad åker- eller betesmark. Skogen finns representerad i *-hult*-namnen, men det är åkrarna som dominerar och detta torde spegla verksamheten i området då orterna fick sina namn, vare sig det var spontant eller via mera formaliserad namngivning.

I en jämförelse av dessa socknar kan man se att det alltså finns en tydlig skillnad i verksamheten som speglas i efterleden. I Ullareds socken verkar det som om landet inte var ockuperat sedan tidigare i och med att man var tvungen att röja undan mycket skog för att kunna bosätta sig där samt att all skog bevisligen inte röjdes undan, i så fall skulle det inte finnas någon anledning till *-hult*-namnen. I Horns socken verkar marken redan ha varit ockuperad och kultiverad, i och med antalet efterled som innehar bl.a. betydelsen 'inhägnad'.

På förhistorisk tid var Hallands kust befolkad, men skogsmarkerna längre in var endast hem för temporära bosättningar. Från och med 1000-talet tillhörde Halland Danmark, men det var inte förrän på 1100-talet som Halland genomgick en betydande befolkningstillväxt och en betydande expansion av nyodlingen. Med tanke på att Ullareds socken ligger långt in i länet, på gränsen mot Smålands län, och året för de äldsta beläggen av de ortnamn som behandlas i uppsatsen, kan det spekuleras i att Ullareds socken ingick i denna våg av tillväxt och nyodling, men att vågen inte nådde dit förrän mycket senare. Eftersom de inre skogsmarkerna för det mesta bara hade varit hem för temporära bosättningar före detta skede borde det inte ha funnits särskilt mycket röjd mark, vilket kan ha gett upphov till *-hult* och *-red*-namnen.⁵⁸

Östergötlands län hade tidigt en stor politisk betydelse och p.g.a. bördiga slätter i de centrala delarna är det någorlunda säkert att anta att länet var välbefolkat. Det faktum att huvudingrediensen i Östergötlands näringsliv var jordbruk speglas i de tre mest frekventa efterleden i Horns socken, nämligen *-fall*, *-gård* och *-torp*.⁵⁹

Allt detta tyder på att Östergötland var mer tätbefolkat än vad Halland var under medeltiden, varifrån de flesta av de ortnamn som behandlas i denna uppsats härstammar, åtminstone enligt de äldsta beläggen, från Ullareds socken. Detta kan mycket väl ha varit anledningen till att de mest frekventa efterleden i Horns socken är efterled med bl.a. betydelsen 'inhägnad' och 'åker'. Det kan dock argumenteras att Kinda härad, som Horns socken tillhör, inte tillhörde

⁵⁸ NE band 8 sid 312-316

⁵⁹ NE band 20 sid 477-481

Östergötland under medeltiden, utan Småland. Dock borde även nämnas att Kinda härad faktiskt tillhörde Linköpings stift och löd under Östgöotalagen, vilket innebar att kulturmässigt kunde det lika väl ha tillhört Östergötland.⁶⁰

Anledningen till skillnaden mellan efterlederna i Ullareds och Horns socken kan även ligga i de topografiska förhållandena. Ullareds topografi karakteriseras av dess närhet till Sydsvenska höglandet, vilket gör att det består av dalgångar och skogsmark. Detta kan mycket väl vara anledningen till att *-hult* och *-red*-namnen samt *-backa*-namnen är de vanligaste förekommande i Ullareds socken, i och med att de alla på något sätt anknyter till skogsmark och sluttningar.⁶¹

Topografin i Horns socken karakteriseras även den av dess närhet till Sydsvenska höglandet, men den karakteriseras även av ekskogarna som ligger norr om höglandet. De mest förekommande efterleden, *-fall*, *-gård* och *-torp*, speglar dock inte topografin i den meningen att deras betydelser inte är av topografisk karaktär. Istället har de en samhällelig karaktär och speglar den forna samhällsstrukturen i Horn.⁶²

Det måste dock påpekas att eftersom de äldsta beläggen för ortnamnen i Horns socken uteblev, kan det endast spekuleras om deras uppkomst. Det skulle kanske kunna argumenteras att detta gör uppsatsen ofullständig, men jag hävdar att uppsatsen till stor del uppfyller sitt syfte och att alla vetenskapliga analyser har sina svaga punkter. Horns socken hade förmodligen kunnat bytas ut, men det var egentligen den enda socken som passade för uppsatsens ändamål i och med att den hade ett lågt antal bortfall och befann sig i rätt område för att uppsatsens analys skulle kunna uppnå rätt grad av geografisk variation.

När det gäller Ullareds socken måste det dock påpekas att analysen hade ett stort stöd i att denna socken redan hade behandlats språkligt. All den information som saknades om Horns socken fanns därför tillgänglig om Ullareds socken och detta underlättade definitivt arbetet med analysen, samtidigt som det hämmade den en aning. Om jag hade fått arbeta hårdare för att få tag på den informationen hade kanske några av de lite större problemen kunnat undvikas.

⁶⁰ NE band 20 sid 477-481

⁶¹ NE band 19 sid 15

⁶² NE band 9 sid 111

6 Sammanfattning och slutsatser

Detta arbete handlar om ortnamnen i Ullareds och Horns socken, belägna i Hallands respektive Östergötlands län. Själva arbetet är en jämförande analys av de fyra mest frekventa efterlederna i vardera socknen och de frågor som besvaras med denna uppsats är vilka de fyra vanligaste efterleden i Ullareds och Horns socken var, vad dessa efterled berättar om verksamheten i gammal tid samt vilka topografiska förhållanden som råder i dessa två socknar.

Enligt min mening har dessa frågor blivit besvarade. Jag kom fram till att de fyra vanligaste efterleden i Ullared är *-hult*, *-red*, *-bo* och *-backa*. Jag kom fram till att dessa efterled speglade bl.a. skogsröjning och den topografiska omgivningen till en stor del. Ullareds topografi, glesbebyggdskogsmark och smala dalgångar, beskrivs även de i denna uppsats, vilket besvarar den sista frågan.

De fyra vanligaste efterleden i Horns socken var *-fall*, *-gård*, *-torp* och *-hult* och dessa efterled speglade kultivering av landet i form av jordbruk, men topografin hade även den en representant i *-hult*-namnen. Liksom för Ullareds socken har Horns topografi beskrivits och besvarat den sista frågan.

Sammanfattningsvis kan man dra slutsatsen att de topografiska förhållandena utgjorde en viktig grund för bildningen av de bebyggelsenamn i Ullareds socken som behandlas i denna uppsats, och att historiska förhållanden var avgörande för bildningen av bebyggelsenamnen i Horns socken, vilket gav stor variation bland efterleden.

7 Avslutning

Avslutningsvis reflekterar jag över hur hela den här processen började och vilken upplevelse det har varit att få skriva den här uppsatsen. Det har för mig sannerligen varit en utvecklande upplevelse, med tanke på de hinder jag har stött på längs vägen i form av bortfall och bristande information. Dessa hinder har varit avgörande för uppsatsens utformning och har tvingat mig till lösningar som jag nog annars inte ens skulle ha tänkt på.

Jag har lärt mig att i en vetenskaplig analys räknas alla resultat, även de negativa, som till en början gav intrycket av att detta var en omöjlig uppgift. Jag har även lärt mig att aldrig dra förhastade slutsatser, eftersom det har en tendens att låsa ens sätt att tänka på. Det blir då oändligt mycket svårare att korrekt tyda de oväntade resultat man kommer fram till.

Jag har även lärt mig att fatta beslut om vad som är väsentligt för min uppsats och vad som inte hör hemma i den, annars hade denna analys blivit otroligt komplicerad att genomföra.

8 Källor

8.1 Tryckta källor

Agertz, Jan: *Bebyggelsenamn i socknarna Reftele och Villstad* 1997

Nationalencyklopedin band 8, 9, 14, 19 och 20 av 1992 års utgåva utgiven i Höganäs med Kari Marklund som chefredaktör

Pamp, Bengt: *Ortnamnen i Sverige* Lund 1988 femte upplagan

Pettersson, Gertrud: *Svenska språket under sjuhundra år* Lund 2005, andra upplagan

Sahlgren, Jöran: *Ortnamnen I Hallands län del II: Bebyggelsenamnen i mellersta Halland* Lund 1950

Stora Focus band 12 av 1989 års utgåva med P Jonas Sjögren som redaktionschef

Ståhl, Harry: *Ortnamn och ortnamnsforskning* Uppsala 1976 andra upplagan

Wahlberg, Mats: *Svenskt ortnamnslexikon* Uppsala 2003

8.2 Elektroniska källor

http://www2.sofi.se/SOFIU/topo1951/_cdweb/_s1nx001/209116b1.htm

http://www2.sofi.se/SOFIU/topo1951/_cdweb/_s1ex001/225216c1.htm

<http://www.gamlahalmstad.se/karta/argunill.htm>

<http://www.mapquest.com/maps?city=Stockholm>

<http://www2.lantmateriet.se/ksos/index.html>